

Riksantikvaren
Pb. 8196 Dep

0034 OSLO

Dato: 13.06.2025

Vår ref: 25/01294-2

Deres ref: 25/01129-6

Høring av forslag til bevaringsstrategi for bygder og byers kulturmiljø

Dette høringssvaret kommer fra Den norske kirke, ved Kirkerådet. Svaret tar i hovedsak utgangspunkt i de hensyn og verdier som ligger i Kirkelige kulturarvstrategi, vedtatt på Kirkemøtet KM 21/21, jfr rapporten Kirkelig kulturarv¹.

Grunnleggende kommentarer til høringen

Bevaringsstrategi for bygder og byers kulturmiljø tar for seg et helt sentralt område i bevaringen og utviklingen av alle nordmenns nære omgivelser. Det er derfor svært positivt at denne bevaringsstrategien kommer.

Det finnes kirker og kirkesteder over hele Norge. Disse har stor betydning som historiefortellere og identitetsmarkører, og de har generelt høy alder og betydning for alle norske landskap, byer og bygder. Det er derfor bemerkelsesverdig at verken Den norske kirke eller andre kirkelige instanser på noe plan har vært engasjert i utarbeidelsen av høringsutkastet, og heller ikke er nevnt under punktet «forvaltning av kulturmiljø – roller og ansvar».

Med de konsekvenser som følger av relasjonsendringen mellom stat og kirke, der deler av lov- og involveringspraksis fra kirkelig myndighet knyttet til kirkested, kirkegård/gravplass og kirkebygg opphører, er det særlig viktig at de helhetlige kulturhistoriske miljøhensyn blir ivaretatt gjennom andre ordninger. Denne bevaringsstrategien for bygder og byers kulturmiljø er en åpenbar mulighet til å fange opp endringene og dempe de for kulturmiljøene utilsiktede konsekvensene av relasjonsendringen.

Plan- og bygningsloven har en rekke virkemidler som er egnet til å sikre kulturhistoriske miljøer, også i områder med utbyggingspress. Bevaringsstrategien

¹ <https://www.kirken.no/nb-NO/om-kirken/kultur/kirkelig%20kulturarv-rapport/>

kan med fordel legge overordnede føringer for hvordan plan- og bygningsloven kan benyttes til å ivareta disse hensyn. Dette bør i forlengelsen utdypes i en veileder.

Kirkerådet støtter strategiens hovedgrep om å bidra til å strukturere, samordne og organisere innsatsen slik at virkemidler ses i sammenheng og at kulturmiljøer ivaretas. Strategien har mange gode grep, men den har også noen åpenbare blindsoner. Disse knytter seg til strategienes manglende forståelse av kirkestedenes sentrale betydning i de enkelte bygder og byers strukturer, og historiske utvikling.

Kirkestedene med kirkebygg og andre naturlige elementer hører hjemme på alle nivåer i strategien. Kirkebyggene er kulturmiljø som faller i to kategorier: Med og uten vernestatus. For begge vil målsettinger og virkemidler i bevaringsstrategien være aktuelle fordi kirkestedene inngår som en del av kulturmiljøet i bygder og byer, og flere kirkesteder vil være aktuelle for fredning eller regulering til bevaring i årene som kommer. Bevaringsstrategien bør derfor behandle kirkestedene som en integrert del fremfor å utelukke dem slik situasjonen er nå.

For å konkretisere poenget viser vi til side 16 i strategien der det står:

Bevaringsstrategien for kulturhistorisk verdifulle kirkebygg skal sette i stand og sikre kirkene gjennom tilskudd og satsing på kunnskap, kompetansebygging, formidling og deltagelse. Kirkebygg er derfor ikke med i bevaringsstrategien for bygder og byer og inkluderes bare når de inngår som del av en helhetlig struktur i bygder og byers kulturmiljø.

Alle bevaringsstrategiene, med unntak av én, ser på miljøer i betydning sammenhenger og samspill mellom elementer, kulturminner, kulturmiljø og landskap. Strategien for kulturhistorisk verdifulle kirkebygg mangler miljøaspektet, siden den bare omhandler selve bygget. Dette skyldes at denne strategien ikke er en *strategi* i samme betydning som de øvrige, men i all hovedsak en *tilskuddsordning*. Denne mangelen må få konsekvenser for de andre bevaringsstrategiene slik at de kompenserer for dette. Særlig gjelder dette den foreliggende, om bygder og byers kulturmiljø.

Hele Norge er organisert i sogn, der ethvert steds kirke er en del av et miljø, kirkestedet, der kirkebygget historisk var sentrum for det «offentlige, religiøse, sivile og kulturelle felleskap» (ref. side 4 i denne bevaringsstrategien). Følgelig har kirkene også alltid vært knyttet til gamle ferdselsårer, offentlig veinett, kaianlegg osv. Kirkene var, og er fremdeles, som oftest omgitt av en kirkegård og en kirkebakke som var stedenes offentlige samlingspunkt. I perioder lå også en ekserserplass tilknyttet kirkebakken fordi man hadde eksersis etter kirketid, og en mangfoldig prestegård med tun, driftsbygninger og hage, i umiddelbar nærhet.

Kirken var etter reformasjonen, og nesten opp til vår egen tid, det offentliges nærvær over hele landet, fordi det i perioder var generell kirkeplikt, og at prestens ansvar på vegne av staten gikk langt utover det vi i dag forbinder med prestenes rolle og virkeområde.

I byene som etter hvert vokste frem, også gjenreisningsbyene og industribyene, var kirkene, og kirketorget, utgangspunkt for byplaner.

Disse utvidete, historiske kirkestedsaspektene er ikke ivaretatt i «Bevaringsstrategi for kulturhistorisk verdifulle kirkebygg», som jo bare tar for seg selve bygget, og må derfor ivaretas av andre strategier, og da først og fremst denne.

Noen kommentarer til høringens forskjellige elementer:

Utfordringsbildet

Utfordringsbildet som tegnes i høringsnotatet stemmer godt med det Den norske kirke opplever.

Endring i demografi er en vesentlig utfordring, både fordi fortetting i byer og sentrale områder ofte legger press på de historiske strukturer, og fordi fraflytting fra andre områder svekker lokalsamfunnets evne til å ta vare på de historiske miljø med bygg og strukturer. Fortetting øker faren for at kirkebyggets rolle som stedsmarkør utydeliggjøres. Det er også en del tilfeller av at nyere veianlegg og annen infrastruktur forringer kirkestedet som del av den helhetlige stedsstrukturen.

I tillegg til det som står i høringsforslaget, vil vi poengtere følgende spesielle utfordringer knyttet til kirker og kirkesteder som miljøstrategien kan bidra til å avhjelpe:

- Opphevelsen av kirkeloven, med paragraf 21 fjerde ledd, om forbud mot bygging innen en sone på 60 meter fra kirke i spredtbygd område, har ført til en svekkelse av mange kirkers nære omgivelser, kirkestedenes kulturmiljø, der mindre steder skal fortettes. En del «spredtbygde områder» endrer også karakter som følge av fortetting, og går ut av denne kategorien. Det er behov for en generell styrking av kirkens nære omgivelser, uansett om det er spredtbygd eller tettbygd, fordi kirkebygget som identitetsskapende arkitektur og historiske rolle som fellesskapets bygg i bygder og byer setter det i en særstilling.
- Med skillet mellom stat og kirke mistet biskopen innsigelsesrett i forbindelse med reguleringsaker der kirker og kirkesteder inngår. Ansvaret for utviklingen av disse områdene må derfor ivaretas på andre måter og av andre offentlige instanser og ordninger. Denne strategien, og eventuelt en tilhørende veiledning, bør bidra til å klargjøre dette ansvaret for regionale og lokale myndigheter.
- Mange kirker som er viktige elementer i by- eller bygdemiljøet, faller utenfor frednings og listeføringsregimene, og dermed også utenfor bevaringsstrategien for kirker. Dette skyldes at kriteriene benyttet for kategoriseringen av verneverdighet brukt i listeføringen legger størst vekt på arkitektur og interiør, og langt mindre vekt på helhetlige miljøverdier.
- Disse kirker uten vern etter kulturminneloven eller kirkebyggforskriften står mye svakere økonomisk, da de ikke kan få del i tilskuddsordningen som er kjernen i *Bevaringsstrategien for kulturhistorisk verdifulle kirker*. Bevaringsstrategien for bygders og byers kulturmiljøer bør understreke betydningen av lokale og regionale kulturminneplaner for disse miljøpregende kirkebyggene. En annen utfordring er at så få kirkebygg fra etterkrigstiden er kategorisert som verneverdige, med den konsekvens at viktige nyere kirker og miljø vil falle utenfor strategier og vern, på tross av at kirkene og miljøene ble bygget som sentrale og selvsagte deler av industristeder og gjenreisningsbyer. Disse kirkene lå dessuten, som arkitektur og interiørkunst, ofte i forkant av andre bygningstyper. Dette understrekes av den uvanlig høye deltagelsen i arkitektkonkurranser til denne type bygg de første tiårene etter annen verdenskrig.

- Skjevheten i listeføringen fører til at mange kirker med tilknytning til samiske områder også faller utenfor. Med Sannhets og forsoningskommisjonens rapport som bakteppe, blir det desto viktigere å påpeke denne skjevheten.

Mulighetsbildet

Kirkestedenes og kirkebyggenes røtter stikker svært dypt. Alle ser de historiske byggene som gir karakter til stedene, og nær sagt alle besøker og har et forhold til kirkegården/gravplassen rundt kirkene.

Stadig flere kirkebygg brukes som offentlig konsert- og kulturarena. Denne utvidete bruken er ønsket, jfr den kirkelige kulturarvstrategien, og utvikles stadig.

Den spesielle plassen kirkestedet og kirkebygget har i lokalsamfunnene, gjør dem til naturlige beredskapssteder i kriser og ulykker, både nasjonalt og lokalt.

Erfaringer viser også at kirkebygget og kirkestedet ved fraflytting ofte overlever lenger enn andre virksomheter på stedet.

Kommentarer til strategiens avgrensning

Avgrensningen som sier at kirkebygg bare inkluderes når de inngår «som del av en helhetlig struktur i bygder og byers kulturmiljø», er vag, fordi den ikke forklarer hva som ligger i begrepet «helhetlig struktur». Avgrensningen bør revurderes og formuleres mer presist for å unngå misforståelser.

Kirkebygg og kirkesteder er *miljøer* som gjennom historien har vært, og fremdeles er, en selvsagt del av stedenes identitet og strukturer helt siden tidlig kristen tid i Norge.

Kommentar til oppdelingen av deltemaer

Oppdelingen av deltemaer kan være et nyttig virkemiddel på noen måter, men virker påtvunget og kunstig på andre. Dette kommer særlig frem når man ser på innretningen i forhold til den kirkelige kulturarven.

For eksempel vil et kirkebygg bidra til historisk, visuell og bygningsmessig identitet og særpreg, deltema 1. Kirkebygget og kirkestedet, med kirkegård/gravplass er et selvsagt sted der vi møtes, deltema 2. Kirkebygget ligger i områder der vi bor, det være seg i småhusbebyggelsen, bysentrum, drabantbyene, og er mange steder en del av gjenreisningsarkitekturen, deltema 3.

Kirkebyggene, og i stor grad kirkestedene, faller dermed naturlig inn i alle kategorier.

Kommentarer til deltema med prioriterte områder

Deltema 1: Stedets identitet og særpreg

Kirkebygg og strukturer rundt, altså kirkestedet, har stor betydning for bygder og byers identitet og særpreg. Dette gjelder faktorer som synlighet, kirkebyggets karakter som annerledes arkitektur og uttrykk, beliggenhet, og ikke minst kirkegården, der dette er aktuelt. Det er viktig å understreke at det i denne sammenheng ikke handler om «et lokale for samlingen av et trossamfunn», men om fellesskapets historie, som tilhører alle. Dette må sies langt tydeligere i strategien.

Til avgrensningen

Arkeologiske kulturminner

Kirkegårdene, dvs. arealene innenfor kirkegårdsmuren, vil i mange tilfeller være helt eller delvis fra middelalderen, ofte uavhengig av alderen på det stående kirkebygget. Dette betyr i praksis at det er stor sannsynlighet for å finne tufter etter tidligere kirker og andre elementer som kan forklare fortidens menneskers levemåter og skikker, og dermed kan ha betydning for stedets identitet.

Det er også viktig å påpeke at arkeologi, ikke minst knyttet til stedsidentitet, kan ha stor betydning også om den er fra tiden etter 1537. Den eksisterende kulturminnelovens grense ved dette året, må ikke begrense forståelsen av arkeologiens betydning for bygder og byers identitet og særpreg. De fleste norske byer er grunnlagt etter middelalderen, og middelalderbyene har store og viktige tillegg fra etter 1537.

Struktur

Kirkebyggene og deres plassering, uavhengig av det enkeltes verneverdi og alder, kan fortelle mye om hvorfor stedet ser ut som det gjør. Siden kirken i lange perioder representerte statsmakten, var infrastrukturen alltid lagt i forhold til kirken og kirkestedet. Kirkebyggenes funksjon, særlig i middelalderen, betød også at de ofte ble lagt på et høyt punkt og dermed «behersket» landskapet, og kirkeklokkene skulle høres over hele bygda.

Strukturen rundt kirken er aldri tilfeldig, selv om dens betydning for stedets identitet og særpreg vil kunne variere. Kirkebygget, med kirketårn, ble en identitetsmarkør, og langs kysten ble tårnet også ofte et seilingsmerke. Innbygging av kirkebyggene svekker dermed stedets karakter.

I byene, også i hundreårene etter reformasjonen, ble ofte kirken lagt til det offentlige torget, fylt av kommersiell aktivitet og der folk møttes, både på hverdager og i forbindelse med kirketiden på søndag. Kirken var en naturlig del av det offentlige rom og stedsstruktur, og et stabilt element når andre elementer ble endret og stedene vokste.

Bygningsmiljø som bidrar til særpreg

De aller fleste kirkebygg har et særpreg som gjør at det stikker seg frem, at det gir karakter og identitet til stedet.

Deltema 2: Der vi møtes

Kirkestedet og kirkebygget har historisk sett vært det ultimate møtestedet, fordi det i perioder har vært stedet der offentlig informasjon ble formidlet, der det var møteplikt, og der avtaler ble inngått. I tillegg kom at konfirmasjon og forberedelser til konfirmasjon var forutsetning for å få viktige borgerrettigheter og plikter, og kunne lære grunnleggende ferdigheter som å lese og skrive. Denne historien er utgangspunktet for kirkesteds betydning og beliggenhet i norske bygder og byer.

Kirkeplikten betød også at kirkestedet var der folk møttes og sosialiserte, diskuterte og også der protestbevegelser og politiske initiativ fant sted, jfr. den haugianske bevegelse.

Også i dag er kirkebygg og kirkested sentrale møtesteder for lokalsamfunnene. Mange steder er kirken «storstua» der konserter og kulturelle arrangementer finner sted, foruten de spesifikke kirkelige handlinger.

Kirken er det felles møtested ved kriser og katastrofer, noe som ble tydelig etter massakrene 22. juli 2011, og til stadighet ved lokale ulykker og katastrofer. Kirkegårder og gravplasser er møtesteder gjennom året og særlig ved de større høytider, foruten at mange av disse har en egenverdi som karakterskapende parkanlegg.

Deltema 3: Der vi bor

Kirkested og kirkebygg har alltid vært bygg og anlegg «der vi bor». Beliggenheten henger sammen med deres funksjon.

Når man bygde ut byer på sent 1800- og tidlig 1900-tallet, var kirken en selvsagt og integrert del av bystrukturen. Kirketårnene markerte bydelenes «skyline», og ga karakter på gateplan.

I etterkrigstidens ekspanderende drabantbyer, var kirkebyggene like selvsagte, men de fikk en annen karakter, såkalte arbeidskirker, med barnehager, ungdomslokaler og kontorer, i tillegg til det mer tradisjonelle kirkerommet.

Konklusjoner

Kirker og kirkesteder må anerkjennes som naturlige og viktige deler av norske bygder og byers miljøer gjennom å reflekteres bedre og inkluderes i bevaringsstrategien.

Den kirkelige kulturarven må behandles som helhetlige miljøer som oftest bestående av kirkebygg, kirkegård, kirkebakken og prestegård med tilhørende strukturer og grøntanlegg.

Strategien må kompensere for utilsiktede endringer av lovverk som følge av relasjonsendringen mellom kirke og stat.

Strategiens målsettinger og foreslåtte virkemidler bør være rettet mot at kulturhistoriske miljøer bevares og at utviklingen trekkes i riktig retning. Kirkebygg og kirkesteder må ikke bare bevares, men utvikles for å være naturlige og relevante deler av levende kulturmiljøer i fremtiden. I dette ligger utfordrende og viktige avveininger mellom vern og bruk. Her er det viktig at kirkelige instanser og statlige kulturminnemyndigheter samarbeider tett for å finne gode løsninger. I forlengelsen av bevaringsstrategien foreslår vi derfor å utarbeide en veileder om samordnet bruk av plan- og bygningslovens virkemidler for vern av kulturhistoriske miljøer.

Med vennlig hilsen

Jan Rune Fagermoen
assisterende direktør

Martin Reichenbach
seniorrådgiver kirkebygg

Dokumentet er elektronisk godkjent og har derfor ingen signatur.

Mottakere:
Riksantikvaren

Pb. 8196 Dep

0034 OSLO